

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.35 : 347.51

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.1.13>**І. О. Данилова**адвокат, аспірантка відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури
Харківського національного університету внутрішніх справ

МОРАЛЬНА (НЕМАЙНОВА) ШКОДА У ЗМІСТІ ІСТОТНОЇ ШКОДИ І ТЯЖКИХ НАСЛІДКІВ СЛУЖБОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті розглядаються питання визначення у доктрині кримінального права України та у Кримінальному кодексі України категорій «істотна шкода» та «тяжкі наслідки», що характеризують низку кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, передбачених розділом XVII Особливої частини закону про кримінальну відповідальність. Розглянуто трансформації, що відбулися у підходах до визначення цих категорій у доктрині кримінального права нашої держави та у судовій практиці, обумовлені як ратифікацією Україною низки міжнародних конвенцій щодо протидії корупції та з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, так й змінами у чинному Кримінальному кодексі України. Констатується, що на сьогодні категорії «істотна шкода» та «тяжкі наслідки» охоплюють поряд із майновою шкодою певного розміру й спричинення внаслідок вчинення кримінального правопорушення моральної (немайнової) шкоди. Проведено аналіз судової практики та рішень Верховного Суду України, що стосуються спричинення службовими кримінальними правопорушеннями моральної (немайнової) шкоди та визначення її кількісних показників. Розглянуто питання визначення суспільно небезпечних наслідків у розділі 2.5. Проекту нового Кримінального кодексу України «Шкода та її види. Тяжкість кримінального правопорушення». Обґрунтовується недоцільність встановлення оціночних категорій визначення кількісних показників (розміру) спричиненої кримінальним правопорушенням шкоди на шталт «значна», «суттєва», «тяжка» тощо. Пропонується розглянути питання покладення в основу класифікації не тільки реальних збитків та упущеної вигоди, а й будь-якої шкоди від вчинення кримінального правопорушення, включаючи життя і здоров'я особи, її честь, гідність, ділову репутацію, авторитет тощо певної грошової суми з використанням вже усталеної у кримінальному праві категорії «неоподаткований мінімум доходів громадян».

Ключові слова: моральна (немайнова) шкода; істотна шкода; тяжкі наслідки; кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності.

Постановка проблеми. Серед усіх видів юридичної відповідальності, визначених Конституцією України [1] та Рішенням Конституційного Суду України від 30 травня 2001 року № 7-рп/2001 [2], кримінальна відповідальність є найбільш суворим видом відповідальності, адже вона застосовується виключно у разі, коли заподіюється суттєва шкода охоронюваним кримінальним законом правам і свободам людини та громадянина, власності, гро-

мадському порядку та громадській безпеці, довкіллю, конституційному устрою України. Суспільна небезпечність діяння є об'єктивною властивістю будь-якої кримінально протиправної поведінки, відображає її сутність і соціальну природу та виступає фундаментальним підґрунтям законодавчого визначення відповідного діяння кримінальним правопорушенням в Особливій частині Кримінального кодексу України [3] (далі – КК України). Антисоціальна

природа кримінального правопорушення виявляється не тільки у його спроможності порушувати відповідну норму закону, а й у його здатності заподіювати істотну шкоду відповідним правовідносинам. Ступінь суспільної небезпечності вчиненого кримінального правопорушення переважно визначається суспільною небезпечністю його наслідків, особливо у випадку, коли така сама поведінка особи є підставою для інших видів юридичної відповідальності (дисциплінарної, цивільно-правової або адміністративної). Тому зазначення у законі про кримінальну відповідальність на настання конкретних, найбільш суттєвих наслідків не тільки є свідченням набуття діянням відповідного ступеня суспільної небезпечності, а й передумовою його криміналізації та встановлення певного виду й розміру покарання у разі спричинення саме такого злочинного результату. Тому визнання у кримінальному законі конкретних суспільно небезпечних наслідків в якості ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення є результатом оцінки кримінального правопорушення як конкретного кримінально протиправного діяння.

Разом з тим, у кримінальному праві ще з ранніх часів переважали підстави відповідальності тільки й виключно у разі спричинення певної матеріальної шкоди, конкретних збитків, пов'язаних з втратами, яких особа зазнала у зв'язку із викраденням, знищенням або пошкодженням її речі (реальними збитками) або втратою доходу, який особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене кримінально протиправною поведінкою (упущеною вигодою). Це і зрозуміло, адже, по-перше, інститут права власності на речі виник дуже давно і за свою багатотисячолітню історію перетворився на майже ідеальну модель правовідносин із своєю структурою, яка являє собою не просту суму складових її частин, а цілісну систему елементів, які її утворюють і які відповідним чином взаємозалежні і взаємодіють один з одним [4, с. 12]. Такі саме збитки, що є свідченням відповідного ступеня суспільної небезпечності діяння у цілому, на сьогодні виступають необхідною передумовою наявності підстави кримінальної відповідальності за вчинення переважної більшості кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (розділ XVII Особливої частини КК України).

Так, відповідно до пунктів 3 та 4 примітки до ст. 364 КК України, істотною шкодою у статтях 364, 364-1, 365, 365-2, 367 КК України вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (далі – НМДГ), а тяжкими наслідками у статтях 364–367 КК України вважаються така шкода, що у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує НМДГ. Водночас, у законі про кримінальну відповідальність відповідні суспільно небезпечні наслідки певного розміру визначені за допомогою категорії «шкода», яка у цивільному законодавстві нашої країни використовується як родове поняття. У ч. 2 ст. 22 Цивільного кодексу України [5] (далі – ЦК України) визначає, що збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). Водночас, у назві цієї норми «Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди», як і у ч. 4 ст. 22 ЦК України як синонім терміну «збитки» законодавець використовує визначення «майнова шкода». Поряд з цим, ст. 23 ЦК України «Відшкодування моральної шкоди» у ч. 2 визначає, що моральна шкода полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. Частина 3 цієї норми наголошує, якщо інше не встановлено законом, моральна шкода відшкодовується грошовими коштами, іншим майном або в інший спосіб.

Тобто визначення у законі про кримінальну відповідальність вказівки у статтях 364–367 КК України на спричинення шкоди певного розміру апіорі не виключає її наявності як у виді збитків (майнової шкоди), так і моральної шкоди (немайнової шкоди), яка також має відповідний грошовий еквівалент, що використовується при її відшкодуванні. У зв'язку з цим, безсумнівну актуальність набуває розробка питань визначення сутності суспільно небезпечних наслідків

кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, їх прояві, природі, видах та функції, що вони виконують.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження кримінальних правопорушень, передбачених розділом XVII Особливої частини КК України, охоплює різноманітні наукові підходи та напрями, що розкривають як теоретичні, так і практичні аспекти визначення ознак кримінально протиправних діянь цієї групи, їх змісту та значення для кримінально-правової кваліфікації, а також правозастосовної площини притягнення до кримінальної відповідальності за службові зловживання. В останні десятиліття інтерес до цієї тематики значно зріс як у зв'язку з ратифікацією нашою державою Конвенції ООН проти корупції [6], Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією [7], Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією [8], Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму [9], так і у зв'язку з численними змінами, які, на думку законодавця, повинні були посилити кримінально-правову протидію корупції та іншим службовим зловживанням.

Розглядом зазначеної проблематики займалися такі видатні вчені, як П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. М. Гаращук, В. О. Глушков, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, О. О. Дудоров, О. О. Кваша, В. М. Киричко, В. А. Клименко, М. Й. Коржанський, О. М. Костенко, О. М. Литвинов, П. С. Матишевський, В. О. Навроцький, В. В. Сташис, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк, В. Б. Харченко, В. І. Шакур та інші провідні науковці.

Вказані дослідники переважно зосереджувалися на розгляді окремих груп чи окремих кримінальних правопорушень, передбачених розділом XVII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», приділяючи при цьому значну увагу й змісту суспільно небезпечних наслідків такої кримінально протиправної поведінки. Особливої актуальності наведене питання набуло у зв'язку із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для

України» від 13 травня 2014 року [10], яким пункти 3 і 4 примітки до ст. 364 КК України були викладені у новій редакції.

Водночас, розгляд наведеного питання через призму сучасної правозастосовної практики та наявних судових рішень обумовлює необхідність подальших наукових розвідок питання визначення змісту істотної шкоди та тяжких наслідків у статтях 364–367 КК України.

Мета статті – дослідити значення моральної (немайнової) шкоди та її роль для визначення істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, а також тяжких наслідків у службових кримінальних правопорушеннях.

Виклад основного матеріалу. Як вже зазначалося, настання суспільно небезпечних наслідків кримінально протиправної поведінки перетворює правопорушення у відповідній сфері на кримінальне правопорушення, а їх розмір і тяжкість є критерієм юридичної оцінки вчиненого діяння, що одночасно виступає головним критерієм криміналізації (декриміналізації) таких посягань. Спричинена шкода та її розмір індивідуалізують кримінальне правопорушення, визначають його значення, впливають на кваліфікацію вчиненого, вид і розмір покарання, які передбачаються у санкції відповідної норми, або виступають підставами, що унеможливають звільнення особи від кримінальної відповідальності та покарання.

Характеризуючи суспільно небезпечні наслідки, на які наголошується у диспозиціях статей 364, 364-1, 365, 365-2, 367 КК України, як ознак об'єктивної сторони вказаних складів кримінальних правопорушень, слід наголосити на тому, що саме зазначення у кримінальному законі певного виду, розміру або обсягу спричиненої шкоди охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб, потрібно розглядати як єдиний можливий механізм виокремлення з усієї сукупності порушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, саме таких, що за своїм рівнем і характером відповідають небезпечності такого соціального явища, як кримінальне правопорушення. Слід констатувати, що закон про кримінальну відповідальність фактично позбавлений іншої можливості вказати на ступень суспільної небезпечності конкретного кримінально протиправного діяння наведеної групи.

У попередній редакції пунктів 3 і 4 примітки до ст. 364 КК України, яка була чинною до 4 червня 2014 року, для визначення істотної шкоди використовувалося словосполучення «...якщо вона полягає у завданні матеріальних збитків...». Теж саме і щодо визначення тяжких наслідків: «...якщо вони полягають у завданні матеріальних збитків...». Нормативний характер зазначених суспільно небезпечних наслідків визначав їх конкретний розмір – в сто і більше разів або у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує НМДГ. Водночас, наявне у пунктах 3 та 4 примітки до ст. 364 КК словосполучення «...якщо вона полягає...», обумовлювало можливість спричинення істотної шкоди чи тяжких наслідків різного виду: як у випадку, коли вони полягали у спричиненні майнової шкоди, так і у разі спричинення внаслідок вчинення цих кримінальних правопорушень шкоди немайнового характеру, у тому числі й моральної шкоди.

Виходячи саме з таких підходів, в абз. 2 та 3 п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26 грудня 2003 року № 15 наголошувалося, що згідно з п. 3 примітки до ст. 364 КК України, якщо шкода полягає у заподіянні суспільно небезпечних наслідків нематеріального характеру, питання про її істотність вирішується з урахуванням конкретних обставин справи. Зокрема, істотною шкодою можуть визнаватися порушення охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і громадянина (право на свободу й особисту недоторканність та недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо), підрив авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, порушення громадської безпеки та громадського порядку, створення обстановки й умов, що утруднюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій, приховування злочинів [11].

Але соціальний аспект таких наслідків цілком ґрунтувався на суб'єктивних критеріях оцінки. Водночас, нормативна природа наслідків повинна забезпечувати точність у тлумаченні кримінального закону при його застосуванні, адже саме вона визначає кордони між суспільно небезпечними наслідками як ознаками кримінального правопорушення й усіма іншими змінами в об'єктивній дійсності, що настали у результаті його вчинення. Завдяки нормативній визначеності у законі про кримінальну відповідальність зазначених наслідків

всі інші шкідливі зміни, що відбуваються через таку протиправну поведінку, не впливають на кваліфікацію вчиненого і не визначають характер кримінального правопорушення [12, с. 127]. Тому слід погодитися з усталеною у доктрині кримінального права позицією, що суспільно небезпечний наслідок – це не лише фізичне, а й правове поняття. Ігнорування правової ознаки неминуче веде до ототожнення суспільно небезпечного наслідку з будь-якими шкідливими змінами зовнішнього світу, що відбуваються внаслідок вчинення кримінально протиправної поведінки.

Але, як зазначалось, Законом № 1261-VII [10] поміж іншого, пункти 3 та 4 примітки до ст. 364 КК України було викладено у новій редакції, що обумовило виникнення у правозастосовних органів низки питань, пов'язаних із визначенням змісту категорій «істотна шкода» та «тяжкі наслідки», а також щодо впливу таких змін на судову практику [13]. У постанові Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 27 жовтня 2016 року у справі № 5-99кс16 наголошується на тому, що відповідно до змін, «істотною шкодою у статтях 364, 364-1, 365, 365-2, 367 КК вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує НМДГ». Захисник у справі наголошував на тому, що його підзахисних було засуджено за ч. 1 ст. 364 і ч. 1 ст. 365 КК України за заподіяння істотної шкоди у виді підриву авторитету правоохоронних органів, а не за вчинення шкоди у майновому еквіваленті, а тому в їхніх діях відсутній склад вищезазначених злочинів. При цьому касаційний суд також зазначив, що, відповідно до п. 3 примітки до ст. 364 КК, зі змінами, внесеними Законом № 1261-VII, істотною шкодою вважається тільки майнова шкода, а дані про таку у судових рішеннях відсутні. На переконання заступника Генерального прокурора України законодавець допустив некоректне формулювання Закону, зокрема п. 3 примітки до ст. 364 КК, і зробив певні підстави для правової невизначеності, що: «істотною шкодою» може бути лише шкода матеріального характеру. «Водночас у диспозиції ч. 1 ст. 364 КК і ч. 1 ст. 365 КК злочином визнається завдання істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, що не завжди піддається матеріальній оцінці» [14, с. 691–692].

Дослідивши матеріали кримінальної справи та матеріали, додані до заяви, наукові висновки членів Науково-консультативної ради, Судова

палата у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку про часткове задоволення заяви захисника, виходячи із того, що з набранням чинності Законом № 1261-VII виклад п. 3 примітки ст. 364 КК України зазнав змін, оскільки законодавець уже не використовує у нормативних визначеннях ознаки «істотна шкода» сполучник «якщо» і тому чинна редакція цього положення охоплює майнову шкоду, яка досягла розміру, що у 100 (сто) і більше разів перевищує НМДГ [14, с. 692].

Водночас, Суд вважає, що диспозиція ч. 1 ст. 364 і ч. 1 ст. 365 КК України, якими передбачено відповідальність за заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або громадським чи державним інтересам, чи інтересам юридичних осіб, може становити не лише майнову шкоду, а й включати прояви немайнової шкоди, але тільки ті, які можуть одержати майнове відшкодування (як істотна шкода може враховуватися будь-яка за характером шкода, якщо вона піддається грошовій оцінці та відповідно до такої оцінки досягла встановленого розміру) [14, с. 693].

І далі, таким проявом немайнової шкоди, який міг би бути інкримінований засудженням за ч. 1 ст. 364 КК України як заподіяння істотної шкоди (за ознакою підриву авторитету правоохоронних органів), є позбавлення потерпілого права на свободу пересування протягом 4 годин, якби наслідки цього заподіяння досягли б розміру, що у 100 (сто) і більше разів перевищує НМДГ. За конкретних обставин справи, наслідки нематеріального характеру, які піддаються грошовій оцінці (реальна шкода) та відповідно до такої оцінки досягли встановленого розміру («істотної шкоди» чи «тяжких наслідків») із заподіянням шкоди охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і громадянина (соціального, політичного, морального, організаційного чи, іншого характеру), можуть бути із: спричинення фізичної шкоди – витрати на лікування чи протезування потерпілої особи; порушення законних прав та інтересів громадян – витрати на відновлення таких прав (виплати незаконно взятому під варту чи ув'язненому або незаконно звільненому з роботи чи навчання, відшкодування за невиконання судового рішення, компенсацію шкоди від поширення відомостей, які ганьблять особу тощо); політичної шкоди (витрати на проведення нових виборів та заходів анти-терористичного характеру тощо); організацій-

ної шкоди (витрати на відновлення роботи установи) [14, с. 694–695].

При цьому, у своїй постанові Верховний Суд України вважає, що у вироку (ухвалі) має бути чітко встановлено і доведено, що саме вчинення того чи іншого службового злочину стало причиною відповідних наслідків. Обчислення їх розміру також має бути належним чином підтверджено (в т.ч. цивільним позовом, як підтвердження факту та розміру реальної майнової шкоди) та не викликати сумніву. Однак з судових рішень порушення цього конституційного права потерпілого не дістало грошової оцінки (не доведено, що у зв'язку з відновленням порушеного права на свободу пересування потерпілий зазнав майнових витрат, що перевищують 100 (сто) НМДГ). Вказана обставина дала Верховному Суду підстави для висновку, що «істотна шкода» як суспільно небезпечні наслідки діянь, передбачених ч. 1 ст. 364 і ч. 1 ст. 365 КК України стали формалізованими, що виключає кваліфікацію вчиненого за наведеними нормами закону про кримінальну відповідальність.

У постанові суд погоджується з тим, що у зв'язку з внесенням на підставі Закону № 1261-VII змін до примітки ст. 364 КК відбулося звуження змісту кримінально-правового поняття «істотна шкода» (і «тяжкі наслідки»), тобто сталася часткова декриміналізація, зокрема, таких діянь, як зловживання владою або службовим становищем і перевищення влади або службових повноважень, що дає підстави стверджувати про відсутність в діях підзахисних складів злочинів, передбачених ч. 1 ст. 364 та ч. 1 ст. 365 КК України. На підставі цього, Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України постановила ухвалу колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 26 січня 2016 року щодо підзахисних у частині їх засудження за ч. 1 ст. 364 та ч. 1 ст. 365 КК України скасувати і справу провадженням закрити за відсутністю в їхніх діях складу злочину за цими статтями [14, с. 698].

Аналізуючи наведені зміни до законодавства, О. К. Марін зазначає, що законодавчі зміни істотно звужують сферу застосування статей 364–367 КК України. На його переконання, незрозумілою стає кримінально-правова оцінка, наприклад, невиконання службовою особою своїх обов'язків через несумлінне ставлення до них, що потягнуло заподіяння шкоди

життю або здоров'ю потерпілого. Якщо раніше такі випадки однозначно могли бути кваліфіковані за ч. 2 ст. 367 КК, то тепер – однозначно ні, адже такі наслідки опиняються поза сферою дії КК України і є фактично декриміналізованими [15, с. 102]. З цього питання В. Б. Харченко зазначає, що чинна на сьогодні редакція пунктів 3 і 4 примітки до ст. 364 КК України є «свідченням недосконалої законодавчої конструкції та результатом кустарної законотворчої роботи» [16, с. 175].

В. В. Антипов також наголошує, що заподіяння шкоди нематеріального характеру означає відсутність складів злочинів, передбачених статтями 364-1, 365, 365-2, 366 і 367 КК України [17, с. 12]. На думку К. П. Задої, істотна шкода та тяжкі наслідки як ознаки складів злочинів у сфері службової діяльності полягають виключно у шкоді майнового характеру, а якщо поряд із майновою шкодою спричинена шкода життю або здоров'ю людини, остання потребує додаткової кваліфікації за відповідними статтями КК [18, с. 32–35]. С. В. Рак також зазначає, що зміни у законодавстві дійсно частково декриміналізували злочин, передбачений ст. 367 КК України, а тому суд має застосовувати законодавство, не допускаючи розширеного тлумачення кримінального закону у напрямі посилення кримінальної відповідальності [19, с. 210–211].

Водночас, окремі суди жодним чином не звернули уваги на зміни у законодавстві щодо змісту істотної шкоди та тяжких наслідків як юридичної ознаки службової недбалості (ст. 367 КК) і навіть припустили їх наявність щодо обставин, які є достатньо спірними. Так, Печерський районний суд міста Києва 18 липня 2016 року у справі № 757/10970/16-к розглянувши у відкритому судовому засіданні кримінальне провадження № 4201600000000567 за звинуваченням особи у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 367 КК України, встановив, що 1 грудня 2013 року підсудний перебував на службі на вул. Банковій, у м. Києві почув безлад на перехресті вул. Банкової та вул. Інститутської, та пішов у вказаному напрямку. Там він побачив, що працівники БМОП «Беркуту» затримали людей, а один із співробітників БМОП «Беркут» почав наносити удари одному із затриманих, хоча потреби у цьому з огляду на ситуацію не було. У даній ситуації підсудний мав би зупинити працівника беркуту, надавши відповідний наказ, проте розгубився та не здійснив цього. Особа була визнана винуватим у вчиненні

злочину, передбаченого ч. 1 ст. 367 КК України (в редакції Закону України від 07.04.2011 № 3207-VI) і їй було призначено покарання у виді штрафу у розмірі 400 НМДГ, що становить 6800 грн., з позбавленням права обіймати посади в правоохоронних органах, на строк три роки [20].

Нещодавно особливого резонансу у наукових колах набула постанова Верховного Суду у провадження № 51-4322км24 від 19 листопада 2024 року щодо неналежного виконання працівниками патрульної поліції у Чернігівській області Департаменту патрульної поліції Національної поліції України своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них. Інкримінується, що вони не забезпечили належного реагування на подію правопорушення щодо вжиття вичерпних заходів, спрямованих на припинення конфлікту між учасниками цієї події. Внаслідок продовження конфлікту, через неналежне реагування працівників поліції, потерпілого було позбавлено життя, що обумовило душевні страждання (моральну шкоду) його дружини, які за висновком експерта від 11 січня 2022 року № СЕ-19/125-21/37611-ПС були оцінені у суму 394 875 грн. [21].

Переконана у тому, що стосовно визначення душевних страждань дружини, тобто моральної шкоди від вчинення вбивства її чоловіка, як наслідку, що за своїм розміром у грошовому еквіваленті відповідає змісту «тяжких наслідків» як ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 367 КК України (у редакції Закону України № 2617-VIII від 22.11.2018), рішення суду є цілком виправданим. Адже, відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 23 ЦК України, моральна шкода може полягати і у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо членів її сім'ї чи близьких родичів. Водночас, вбачається, що Верховний Суд дещо неправильно визначив зміст іншої об'єктивної ознаки вчиненого діяння – причинного зв'язку.

У спеціальній літературі наголошується на тому, що при аналізі причинного зв'язку слід враховувати, що у природі і суспільстві всі явища взаємопов'язані та перебувають у тісній взаємодії. Якщо розглядати всю сукупність причинно-наслідкових зв'язків, ланок та опосередкувань, що призвели до настання суспільно небезпечного наслідку, то досить складно встановити, яке ж явище виступає причиною, а яке – наслідком, оскільки наслідок як результат дії причини водночас за певних умов сам

трансформується у причину і тягне за собою новий наслідок. Тому, щоб чітко, повно і точно встановити зв'язок між причиною і наслідком, необхідно *штучно* (уявно) *ізолювати* два явища – причину і наслідок від інших причинно-наслідкових ланок і опосередкувань, що так чи інакше перебувають у взаємодії з наслідком. Тільки при такому підході можна встановити, чи є певне діяння причиною даного суспільно небезпечного наслідку [22, с. 154–155].

Колегія суддів звернула увагу на те, що кримінальний закон передбачає відповідальність й за опосередковане заподіяння, тобто поведінку, яка разом з іншими необхідними умовами призвела до такого наслідку. Дійсно, опосередкований причинний зв'язок має місце при кримінально протиправній бездіяльності, коли особа не виконує покладених на неї обов'язків і не втручається у розвиток причинних зв'язків для припинення дії загрожуючи факторів і відвернення спричинення шкоди об'єкту кримінально-правової охорони [22, с. 157]. Наведене дає підстави стверджувати, що смерть потерпілого, у наведеному вище випадку, знаходиться у причинному зв'язку з неналежним виконання працівниками патрульної поліції своїх службових обов'язків. Водночас, наслідки у виді загибелі людини не охоплюються сутністю категорій «тяжкі наслідки» і не може обумовлювати кваліфікацію дій працівників патрульної поліції за ч. 2 ст. 267 КК України (у редакції Закону України № 2617-VIII від 22.11.2018). Саме виходячи із цих міркувань, Законом України від 08.11.2023 № 3442-IX [23] ст. 367 КК України була доповнена ч. 3 такого змісту: «3. Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, якщо воно спричинило загибель людини».

Щодо спричинення дружині вбитого моральної шкоди у виді душевних страждань через смерть свого чоловіка, яка за висновком експерта становить 394 875 грн., то така моральна шкода знаходиться у причинному зв'язку не з бездіяльністю працівників патрульної поліції, а з кримінально протиправною поведінкою осіб, стосовно яких на момент ухвали постанови був відсутній обвинувальний вирок суду, і які безпосередньо заподіяли потерпілому смерть, що й обумовило спричинення моральної шкоди відповідного розміру. Тому важко пояснити підстави подання позовної заяви щодо відшкодування моральної шкоди дружині вбитого, спричиненою саме настанням смерті її чоловіка, щодо працівників патрульної поліції, а не до тих осіб, які безпосередньо позбавили життя

її чоловіка. Засади задоволення судом цього цивільного позову щодо стягнення з працівників патрульної поліції у солідарному порядку на користь потерпілої 394 875 грн. у рахунок відшкодування моральної шкоди, також знаходяться поза межами правового поля нашої держави. Адже, п. 2 постанови «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 року № 6 визначає, що заподіяна шкода підлягає відшкодуванню у повному обсязі особою, яка її заподіяла, за умови, що дії останньої були неправомірними, між ними і шкодою є безпосередній причинний зв'язок та є вина зазначеної особи [24].

Дещо схожа за змістом постанова Колегії суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду України у справі № 452/1490/15-к у провадженні № 51-8688км18 була ухвалена 14 квітня 2020 року [25]. Через неналежне виконання заступником начальника ЦПЗ № 2 із технічних питань покладених на нього службових обов'язків, листоношу, який одноособово без засобів безпеки розвозив кореспонденцію та гроші, було застрелено невстановленими особами й викрадено 283 600 грн. Із змісту постанови є незрозумілим з яких підстав діяння було кваліфіковане саме за ч. 2 ст. 367 КК України (у редакції Закону України № 2617-VIII від 22.11.2018) за ознакою спричинення тяжких наслідків. Якщо в основу кваліфікації покладений розмір викраденого майна і, відповідно, спричинених збитків, з такою кваліфікацією необхідно погодитися за наявності опосередкованого необхідного причинного зв'язку. Водночас, не можна погодитися з кваліфікацією за ч. 2 ст. 367 КК України, якщо вона була обумовлена вбивством листоноші невстановленими особами, адже після внесення змін до пунктів 3 та 4 ст. 364 КК України Законом України № 1261-VII [10] смерть (загибель) людини не може бути віднесена ані до збитків (реальних чи упущеної вигоди), ані до моральної шкоди через неможливість грошового оцінювання вартості життя людини.

У розділі 2.5. Проекту нового Кримінального кодексу України [26] «Шкода та її види. Тяжкість кримінального правопорушення» його розробники обґрунтовано деталізували розміри спричиненої шкоди від мізерної, яка немає наслідком кримінальну відповідальність, і до винятково тяжкої шкоди. Водночас, зазначивши тільки на видові ознаки тієї чи іншої шкоди, наприклад, майнова шкода, шкода здоров'ю

тощо. Водночас, як і у чинному законі про кримінальну відповідальність, кількісні показники шкоди визначені в оціночних поняттях: значна, суттєва, тяжка тощо. Дещо заплутаною, не зовсім зрозумілою та не достатньо чітко визначеною є і встановлення розміру моральної шкоди, спричиненої протиправною поведінкою щодо особи, членів її сім'ї чи близьких родичів. Так, відповідно до абз. 2 ч. 3 ст. 23 ЦК України та абз. 2 п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 року № 4 [27], при визначенні розміру відшкодування моральної шкоди враховуються вимоги розумності і справедливості, тобто категорії, які також є оціночними.

Висновки і пропозиції. Таким чином, на сьогодні можна констатувати, що законодавець у законі про кримінальну відповідальність намагається виключити із кола суспільно небезпечних наслідків такі результати кримінально протиправної поведінки, що не можуть бути визначені у грошовому еквіваленті через складність їх встановлення, доведення та відшкодування. Оціночні визначення спричиненої шкоди на штальт «істотна», «суттєва», «значна» тощо не можуть слугувати належним критерієм диференціації розміру шкоди, особливо у випадку використання таких понять як складової підстави кримінальної відповідальності. Враховуючи, що у сучасному світі майже будь-що має свій грошовий еквівалент, вважаю доречним розглянути питання покладення в основу класифікації не тільки реальних збитків та упущеної вигоди, а й будь-якої шкоди від вчинення кримінального правопорушення, включаючи життя і здоров'я особи, її честь, гідність, ділову репутацію, авторитет тощо певної грошової суми з використанням вже усталеної у кримінальному праві категорії «неоподаткований мінімум доходів громадян». Наведені підходи не тільки дозволять чітко визначити ознаки кримінально протиправного діяння, а й забезпечать належний і прийнятний механізм відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди.

Список використаної літератури:

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, ч. 1, 3 ст. 2, ч. 1 ст. 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) : Рішення Конституційного суду України від 30.05.2001 № 7-рп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01#Text>.
3. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
4. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навч. посіб. Харків : УкрЮА, 1994. 76 с.
5. Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
6. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції : Конвенція ООН від 31.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text.
7. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією : Конвенція Ради Європи від 27.01.1999 № ETS173. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text.
8. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією : Конвенція Ради Європи від 04.11.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text.
9. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму : Конвенція від 16.05.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України від 13.05.2014 № 1261-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1261-18#Text>.
11. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень : постанова Верховного суду України від 26.12.2003 № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#Text>.
12. Шиндель Ю. І. Суспільно небезпечні наслідки в структурі зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2 Кримінального кодексу України) // Вісник Харк. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна Сер. : Право. 2013. № 1077. С. 126–130.
13. Звернення Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ : вих. № 223-770/0/4-15 від 06.05.2015. URL: <http://www.krapka.org.ua/2015/05>.
14. Практика застосування Верховним Судом України положень Особливої частини Кримінального кодексу України [уклад. О. П. Горох];

- за заг. ред. А. А. Музики. Київ : «Центр учбової літератури», 2017. 915 с.
15. Марін О. К. Потенційні проблеми застосування норм про злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг // Забезпечення єдності судової практики у кримінальних справах у контексті подій 2013–2014 років Україні. Київ : ВАІТЕ, 2014. С. 98–102.
 16. Харченко В. Б. Визначення істотної шкоди та тяжких наслідків за новою редакцією примітки до ст. 364 КК України // Форум права. 2015. № 2. С. 169–176. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2015_2_30.pdf.
 17. Антипов В. В. Щодо «випадкової декриміналізації» злочинів у сфері службової діяльності // Новітні кримінально-правові дослідження 2015. зб. наук. пр. / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв : Іліон, 2015. С. 9–13. URL: http://www.nikolaevonua.org.ua/Sbornik_2015.pdf.
 18. Судова практика в справах про злочини в сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: окремі тенденції, проблеми та перспективи вдосконалення / за ред. К. П. Задой. Київ : Аграр Медіа Груп, 2014. 135 с.
 19. Рак С. В. Істотна шкода як ознака об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 367 КК України // Питання боротьби зі злочинністю 2016. Вип. 32. С. 202–217. URL: <http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/99187>.
 20. Дмитро Серга колишній беркутовець – офіцер МВС засуджений за бездіяльність під час Євромайдану, зокрема за спостереження за підлеглими, які били активістів // Протокол. Юридичний інтернет ресурс. URL: https://protocol.ua/ua/dmitro_serga_kolishniy_berkutovets_ofitser_mvs_zasudgeniy_za_bezdiyalnist_pid_chas_evromaydanu/.
 21. Постанова Верховного Суду України від 19.11.2024 у справі № 751/626/22 провадження № 51-4322км24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123434125>.
 22. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. 6-те вид. перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 584 с.
 23. Про внесення зміни до ст. 367 КК України щодо посилення відповідальності за службову недбалість, якщо вона спричинила загибель людини : Закон від 08.11.2023 № 3442-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3442-20#n5>.
 24. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди : постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.03.1992 № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92#Text>.
 25. Постанова Колегії суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 14.04.2020 у справі № 452/1490/15-к провадження № 51-8688км18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88749324>.
 26. Контрольний текст Проекту КК України (станом на 17.02.2025 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/02/17/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-17-02-2025-dlya-opublikuvannya.pdf>.
 27. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text>.

Danylova I. O. Moral (non-pecuniary) damage in the content of substantial damage and grave consequences of official criminal offenses

The article deals with the issues of definition in the doctrine of criminal law of Ukraine and in the Criminal Code of Ukraine of the categories “substantial damage” and “grave consequences” which characterize a number of criminal offenses in the field of official activity and professional activity related to the provision of public services provided for in Section XVII of the Special Part of the Law on Criminal Liability. The author examines the transformations which have taken place in the approaches to the definition of these categories in the criminal law doctrine of our country and in judicial practice, due to both Ukraine’s ratification of a number of international conventions on combating corruption and the implementation of the EU Visa Liberalization Action Plan for Ukraine, and changes to the current Criminal Code of Ukraine. The author states that today the categories of “substantial damage” and “grave consequences” cover, along with property damage of a certain amount, moral (non-pecuniary) damage caused by a criminal offense. The author analyzes the case law and decisions of the Supreme Court of Ukraine relating to moral (non-property) damage caused by official criminal offenses and determines its quantitative indicators. I will consider the issue of determining socially dangerous consequences in Section 2.5. of the Draft New Criminal Code of Ukraine “Harm and its types. Severity of a criminal offense”. The author substantiates the inexpediency of establishing assessment categories for determining the quantitative indicators (size) of damage caused by a criminal offense, such as “significant”, “substantial”, “grave”, etc. It is

proposed to consider the issue of basing the classification not only on actual losses and lost profits, but also on any damage caused by a criminal offense, including life and health of a person, his/her honor, dignity, business reputation, authority, etc., with the use of a certain amount of money, which is already established in criminal law, the category of "non-taxable minimum income of citizens".

Key words: *moral (non-pecuniary) damage; substantial damage; grave consequences; criminal offenses in the sphere of official activity.*